

УДК 94(477)

Василенко Сергій Михайлович (1962 р. н.). У 1984 році закінчив Мінське вище загальновійськове політичне училище. У 1997 р. – Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова. З 2002 року – старший викладач кафедри військової підготовки МДУ імені В.О. Сухомлинського. Тема кандидатської дисертації: “Повоєнні репресії проти населення України в 1944-1953 рр.”.

ПОВОЄННІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена темі репресій проти поляків – громадян Радянської України в повоєнний період. На підставі раніше опублікованих джерел та архівних даних висвітлюються різні форми та методи політичного переслідування поляків в Україні.

Статья посвящена теме репрессий против поляков – граждан Советской Украины в послевоенный период. На основе ранее опубликованных источников и архивных документов показаны различные формы и методы политического преследования поляков в Украине.

The article is devoted to the theme of repressions against the Polish – citizens of the Soviet Ukraine in the post-war period. Different political forms and methods of persecution of the Polish in Ukraine are represented on the basis of the sources and archival fact which were published earlier.

Важливим завданням сучасної історичної науки є дослідження масових репресій, які запровадив тоталітарний режим проти різних національних груп у повоєнний період. У своїй статті автор робить спробу охарактеризувати репресивну політику радянського уряду проти польського населення України, трагедію депортованих поляків України, оскільки вказана проблема не в повній мірі знайшла належного висвітлення в історичній літературі.

Одним із напрямів політичних репресій в Україні у повоєнний період – національний. Українські історики в останні роки значну увагу приділяли питанням масових репресій. Проблеми висвітлення етнічного аспекту репресивної діяльності в повоєнній Україні містяться в

працях І. Біласа, С. Білоконя, І. Винниченка, Г. Калінічева, В. Нікольського, В. Сергійчука, Б. Чирка, Ю. Шаповала, М. Шитюка [1].

Спробу дослідити політичні репресії відносно конкретних національних груп України на основі аналізу кількісних статистичних показників у своїх працях зробив В. Нікольський. В повоєнний період репресіям були піддані практично всі національні групи, що проживали на Україні, але значно жорстокішими, ніж проти інших національностей були політичні репресії проти самих українців, росіян, поляків, євреїв, німців та молдован. Згідно з статистичними даними розподіл заарештованих у національних групах наступний [2]:

Національні групи	Дані за роками дослідження									
	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Українці	26 206	23 423	19 555	20 692	19 949	13 712	15 363	7 657	3 298	1 892
Росіяни	2 363	1 741	1 192	1 645	889	758	768	482	170	175
Поляки	892	2974	256	215	204	206	184	139	57	19
Євреї	180	91	130	127	88	314	183	149	54	98
Німці	213	303	189	197	48	118	37	34	11	7
Молдовани	260	174	135	130	108	84	82	43	24	18
Румуни	225	126	–	64	61	77	47	51	35	20
Білоруси	123	104	58	61	70	77	64	51	6	21
Греки	67	58	97	54	–	17	50	13	–	–

Репресії проти поляків почалися відразу після повернення радянської влади. За даними НКДБ СРСР на серпень 1944 року у внутрішніх тюрмах НКДБ УРСР утримувався 191 поляк – громадян СРСР. Практично всі вони арештовані у 1944 році за звинуваченням у зраді та пособництві німцям або за участь у національно-політичних організаціях. Більшість арештованих знаходилася у тюрмах Львівської області – 83 чоловіки, Вінницької – 16 чоловік, Тернопільської – 8 чоловік [3].

Згідно з директивою Л. Берії від 20 грудня 1944 р. “Про вилучення польських антирадянських елементів” репресивні заходи спрямовувалися проти таких організацій, як підрозділи Армії Крайової, “Львівська окружна делегатура” еміграційного уряду в Лондоні, Конвент організації незалежних, “Вольносьць і Неподлеглосьць”, Державна цивільна служба, Народова військова організація, Народова організація військових жінок, диверсійно-терористичний відділ Львівського обшару АК, відділ легалізації зв’язку, партія націонал-демократів та інших. Їх звинувачували у діяльності, спрямованій на відновлення Польської держави в кордонах 1939р. При тому було заарештовано 1535 польських підпільників [4].

З визволенням у липні 1944 року Львова збільшилась активність польських активістів, які протестували проти проголошення радянської влади на теренах Західної України. Певна частина польського населення, яка прагнула відновити Польщу в довоєнних кордонах, перед звільненням Львова радянськими військами створила у місті “загони самооборони”. 24 липня практично наступного дня після залишення німцями міста, на вулиці вийшли озброєні члени організації “Орлента” – 80-150 осіб у цивільному одязі з біло-червоними стрічками на рукавах. Польські мешканці вивісили біло-червоні прапори на будинках, у тому числі на ратуші. Жандармерія армії Крайової стала забезпечувати порядок у місті [5].

Але органи НКДБ швидко взяли ситуацію під свій контроль, заарештувавши 300 молодих польських активістів, ініціаторів акцій. Вже 28 липня зникли біло-червоні прапори і стрічки. 30 липня пройшов урочистий мітинг, який був присвячений визволенню Львова від німецько-фашистських загарбників, на який були запрошені і польські командири АК, які пліч-о-пліч воювали на вулицях з бійцями Червоної армії. Наступного дня радянська влада організувала католицьке богослужіння, під час проведення якого заарештували всіх присутніх польських офіцерів. 28 з них засудили на 10-20 років таборів, як “злочинців, фашистів і зрадників” [6].

Перші масові репресії у Львові вчинено в ніч з 3 на 4 січня 1945 р. За даними підпільної газети, заарештовано кілька тисяч громадян віком від 12 до 80 років, а КП(б)У називало іншу цифру 772 осіб, у тому числі професорів – 14, лікарів – 6, інженерів – 21, артистів – троє, п’ять ксьондзів. В операції брало участь 217 чоловік оперативного складу та 700 чоловік військ. Більшість з арештованих звинувачено в співробітництві з організацією “Армією

Крайовою” та антирадянською агітацією. Нелегальна газета польської підпільної організації “АК” – “Слово польське” від 6 січня 1945 року з питань масових арештів пише, що 3-4 січня НКВС, бажаючи змусити поляків виїхати з міста Львова, були проведені масові арешти. Вже сьогодні окремим арештованим пропонували звільнення за ціну підпису декларації на виїзд [7].

А далі на заарештованих чекали чисельні допити та заслання в тюрми і табори. В своїх спогадах Іванна Пшепорська-Машак пише: “...Сиділо зі мною в камері ще дві польки: Данута Соха і Йолянта Войцехівська. Одного разу навпроти допитували Дануту. За яких 10-15 хвилин ми почули удари гумовою палицею (цей інструмент був у слідчих завжди “напоготові”). Один... два... і так аж до сімдесяти трьох, і жодного крику, лиш стогони. Після того втихло, а за 30 хвилин впровадили назад до камери нашу співтоваришку. Вона не йшла, а лізла рачки і сльози, як горох, котились по обличчю. Ми підняли її, намагалися посадити, але ж вона, руками трималася седесу. Питаємо, чому ж ти не кричала, це часом давало “передішку”, а вона схлипуючи відповіла “хцялам ведзець іле я витшимам”... Витримала 73 удари і втратила притомність” [8].

Формальною причиною арештів для органів МДБ служили надумані звинувачення: прослуховування радіопередач у магазині, книжка Гітлера “Майн кампф”, срібні вироби, 100 примірників газет з антирадянським змістом, 300 примірників газети, що випускалась за німців, фашистський прапор, друкарська машинка та ін. [9]. Як свідчать факти, після проведених арештів, кількість поляків, що записалася на виїзд, значно збільшилася. Так, у Волинській області за два місяці роботи комісії зареєструвалися на виїзд станом на 15.12.1944 р. – 32000 чоловік, а на 10.01.45 р.(за 25 дів) число збільшилося до 50232 чоловік. Середньодобова запис поляків на виїзд до Польщі в Дрогобицькій області до проведення операції складала 30-35 чоловік, а після неї 300 чоловік. Записувалися на виїзд також сім’ї арештованих [10].

Як складалася подальша доля заарештованих поляків, можна судити на прикладі звітності НКВС по заарештованим, які утримувалися у таборі НКВС УРСР по м. Краснодон за 1945 рік [11]. У червні 1945 року в табір № 310 м. Краснодон прибуло 559 поляків, які були заарештовані НКДБ у лютому 1945 року по Львівській області та вивезені для проведення слідства. За характером злочинів вони були заарештовані за:

- зраду Батьківщині (пособництво німецьким окупантам) – 164 чол.;
- участь в антирадянських організаціях та групах – 211 чол.;
- антирадянську агітацію – 144 чол.;
- інші – 40 чол.

Вибуло 37, з них померло – 34, втік – 1, звільнено по закритим справам – 2.

З 522 чоловік, що залишилися, справа велась від 3-х до 6 місяців у 496, у 26 – більше 6 місяців.

Чому так довго не розглядалися справи ясно з пояснення спеціально уповноваженої відділу "А" лейтенанта Дьякової, яка писала, що заступник начальника УНКДБ Ворошиловградської області п/п-к Шляпников у Краснодон давно не приїздив. Закінчені справи лежали з 12.07 до 20.07. Тільки 20.07 Шляпников наказав привезти йому незатверджені справи. Робітника він прийняв тільки 22.07 і останній повернувся у Краснодон 29.07. Друкарки не має, використовуємо друкарку з міського відділу. Вона працює повільно, неохайно, а іншу не присилають. Допити, написані з 06.07, до цього часу лежать не надруковані. 23.07 старший слідчої групи к-н Левченко відправив 75 допитів для надрукування у Ворошиловград і коли вони будуть виконані невідомо. Слідчі прислані з НКДБ Ворошиловградської області нікуди не годяться. Двоє слідчих за місяць не оформили жодної справи.

За даними на 16 листопада 1945 року з 559 прибулих звільнено по припиненим справам – 331 (59 %) чоловік, вибуло по справам в інші органи – 24 чоловіка, вмерло – 48 (8,5 %), скоїло втечу – 2, за Особливою нарадою рахувалось – 141 (25 %) чоловік та 13 ще знаходяться під слідством. Ці приклади підтверджують, що переважна більшість поляків у даному випадку була заарештована не правомірно, велика їх кількість вмирала ще у ході слідства, а саме слідство було вкрай не організоване.

Ще одним не з'ясованим злочиним стало вбивство 16 липня 1946 р. скульптора й архітектора Я. Вітвицького. Він 8 травня того ж року надіслав М. Хрущову доповідну записку, де повідомляв про майбутній від'їзд до Польщі і примусовий викуп, згідно з цивільним правом, його майстерні "Пластична панорама древнього Львова". Просив дозволити вивезти частину цієї майстерні для продовження роботи. Після його вбивства партійні органи інформували М. Хрущова про суто кримінальний характер злочину, хоч дружина і начальник загиблого говорили про вбивство з політичних мотивів польськими чи українськими націоналістами [12].

9.09.1944 року в Любліні підписана угода про взаємне переселення, у ході якої планувалося переселити близько півмільйона поляків та євреїв із західних областей України [13]. Офіційно переселення чи виселення називалось евакуацією "добровільною, і тому примус не може бути ні прямо, ні посередньо" [14]. Після підписання угоди проводилася реєстрація польського населення, яке добровільно зголошувалося на виїзд.

Польське населення по різному відносилось до ухвали Угоди в Любліні, але у більшості воно не хотіло покидати обжиті місця. Примусове переселення виявилось для них трагедією на все життя. Однією із причин було те, що на території Польщі ще не вщухали бої, не хотілось залишати обжиті міста, а попереду була зима. З іншого боку поляки боялись мобілізації до Сибіру.

Після звільнення Західної України поляків, як і все інше населення, в примусовому порядку при проведенні мобілізації в умовах воєнного часу, відправляли на відбудови східних областей СРСР. Так, у Тульчинському районі Вінницької області вручили 580 повісток для мобілізації в промисловість Уралу, однак на комісію з'явилося тільки 58 чоловік. Інші пішли в ліс і на комісію не з'явилися [15].

Загроза відправки до Сибіру постійно лякала польське населення. "Обробляючи цивільну кореспонденцію", відділ "В" УНКДБ Рівненської області виявив контрреволюційного листа, написаного жителем Здолбунова Людвиком Вялеком до газети "Вільна Польща", що виходила в Москві. "Контрреволюційність" автора полягала у відвертості висловлювань, щодо вивезення поляків углиб Росії. Зокрема, він повідомляв: "17 травня була вивезена польська молодь на Урал у Свердловськ, де працюють по 12 годин на добу, а годують їх супом з кропиви і хлібом з половиною" [16].

Щоб прискорити виселення поляків, М. Хрущов пропонував проводити таку політику: "У всіх навчальних і середніх школах користуватись підручниками і вести викладання українською і російською мовами... Ми також вважаємо необхідним відмінити рішення РНК УРСР про заборону мобілізації польського населення західних областей за межі району, на роботу в промисловість східних областей УРСР та інших республік Радянського Союзу. Треба залучати польське населення до виконання всіх обов'язків, які покладені на все інше населення Радянської України. Це значить, ми будемо проводити мобілізацію польського населення як чоловіків, так і жінок, що проживають в західних областях УРСР, у промисловість, на будівництво оборонних споруд і для участі в інших заходах нарівні з українським населенням" [17].

Радянська сторона вимагала від керівництва Польщі максимально активізувати процес переселення польських громадян. Прибулий до Луцька 23 жовтня 1944 року заступник голови уповноваженого Польського Комітету Національного Визволення капітан С. Пізло відвідав правлячого біскупа Шеленжика і під час розмови попросив допомогти у виконанні завдань з евакуації польських громадян, на що біскуп відповів: "Ніякої допомоги я вам надавати не стану, оскільки з цього приводу я не отримав ніяких вказівок від папи римського. Можу лише заявити, що евакуація польського населення з території УРСР ставить під удар польську церкву". За відмову до співпраці біскуп невдовзі поплатився свободою, власне, як і десятки інших священнослужителів чи на території України, чи в Польщі, яких каральна машина НКВС засадила у в'язниці, ліквідувавши греко-католицьку церкву в Україні та українську автокефальну православну церкву в Польщі [18].

Польський уряд не поспішав з евакуацією, мотивуючи тим, що вони не можуть прийняти людей у такій кількості. Евакуація польського населення закінчилася 1 серпня 1946 року. За

архівними даними за цей час із врахованих колишніх польських громадян із західних областей України евакуйовано 272 544 сімей (789 982 осіб). Евакуйовані польські громадяни за національною ознакою представлені так: поляки – 746 993 особи, євреї – 30 408 осіб, інші – 12 581 особа [19].

З числа зареєстрованих для евакуації не відправлено до Польщі 11 223 сім'ї (28 338 осіб) з таких причин: письмово відмовились – 6 455 сімей (17 163), вибули з районів діяльності комісій – 3 610 (8 463), померлі, заарештовані органами НКВС і НКДБ – 1 158 сімей (2 712) [20].

Згідно з Постановою Ради Народних Комісарів від 5 квітня 1944 року № 345-105с та 11 липня 1944 року № 854-224с зі східних областей РРФСР на територію України прибуло 32 850 колишніх польських громадян, з яких поляків 60 %, євреїв – 30 % та інших національностей – 10 %. Більшість – жінки, діти та люди похилого віку. Всі вони виявили бажання переселитися до Польщі та були розміщені в колгоспах та радгоспах у областях України [21].

Умови в яких люди чекали переселення дуже важкі. Згідно з довідкою зав. оргінструкторським відділом ЦК КП(б)У тов. Зленка більшість колгоспів Харківської, Сталінської, Одеської, Херсонської та інших областей надали відремонтовані квартири і кімнати. Але, наприклад, у Полтавській області близько 50 % (1581 чоловік) колишніх польських громадян розміщені в непристосованих приміщеннях, які потребують ремонту. У вікнах відсутні шибки, несправні двері, печі для опалення, в приміщеннях сиро і холодно. Є випадки захворювань і смертей (Карлівський район – 3 випадки смерті). У радгоспі ім. Котовського, Роздільнянського району Одеської області при наявності вільних місць в одній кімнаті проживає 2-3 сім'ї. Поляк Януш, сім'я якого складалася з 7 чоловік, живе в кімнаті 13 квадратних метрів. В радгоспах Сталінської області в гуртожитках антисанітарні умови. Із-за відсутності постільної білизни люди сплять на полу, є воші. З 50 % працездатних половина не задіяна до роботи, бо відсутні одяг, взуття, мило, дитячі заклади та бажання у багатьох працювати. Є випадки, де погано організовано харчування [22].

Трагедія поляків, що залишали давно обжиті місцевості, посилювалась й тим беззаконням, яке проявлялось до них з боку саме тих органів, які мали слідкувати за порядком. Так, при виїзді з м. Копичинці поляка Доморецького голова Копичинської райради Цвалін, дізнавшись, що Доморецький розпродує своє майно, яке складалося з корови і 27 вуликів, привів до пасіки людей, викачав з вуликів мед і присвоїв його собі. У Боричівському і Теробовлянському районах цієї ж області, за вказівками секретарів райкомів КП(б)У, затримувались ешелони на станціях відправлення з метою обшуків в евакуйованих і вилучення у них частини меблів, зерна і худоби [23].

Під час примусовому виїзду поляків з території України були виявлені факти несвоєчасного подання

вагонів, відбирання майна, антисанітарний стан вагонів. Тримання під вартою без санкції прокурора. Незаконні арешти та засудження. Паралельно арештовували і працівників апаратів районних польських уповноважених за “антирадянську діяльність”, які отримували хабарі в обмін на видачу евакуаційних листів особам, які не мали на це права [24].

У лютому 1945 року на станціях Львівської, Ковельської та Люблінської залізниць зосередилося 1500 евакуйованих сімей, які в очікуванні посадки знаходилися під відкритим небом 10-15 днів [16]. У Чернівецькому районному представництві відповідальний секретар М. Дмитров, домовившись з польськими представниками, незаконно зареєстрував на виїзд у Польщу 13 родин румунського підданства. Лише за одну незаконну реєстрацію лікаря З. Красносельського, єврея за національністю, він отримав у вигляді хабара особняк із дев'яти кімнат і меблі вартістю 10 тис. крб, що було оформлено спеціальною угодою. Вагони, що подавалися у холодну пору року, не завжди були обладнані печами, з розбитими вікнами і дверима. В одному з ешелонів, відправленому 23 грудня 1944 року зі станції Луцьк, на перегоні до станції Ковель від хвороб померло вісім дітей переселенців віком до 6 місяців [26].

В архівах зберігаються повідомлення і скарги поляків, зареєстрованих на евакуацію, про те, що влітку 1945 р. їм уже не дозволяли збирати врожай, вирощений на власних полях, а в тих, хто зібрав урожай, його нерідко забирали. Так, у серпні 1945 року на ст. Теробовля Тернопільської області під завантаження було надано 58 вагонів. На рампу прибули районні працівники НКВС і НКДБ на чолі з першим секретарем Теробовльського району тов. Любарським з метою конфіскації зерна, коней, корів та ін., у результаті чого в поляків під час завантаження забрали до 30 тон зерна, 41 коня, 37 корів, 2 вівці, 31 підводу, плуги, борони та ін. Ешелон був затриманий на 8 годин [27].

За підрахунками польського автора Єжи Кохановського чисельність евакуйованих складала 787 524 особи [28]. Серед евакуйованих з України в Польщу було 766 206 поляків, 33 158 євреїв, 9 918 українців, 488 росіян, 45 білорусів, 600 представників інших національностей – загалом 810 415 чол. [29].

За даними “Звіту про проведену роботу Голови Уряду УРСР по евакуації польських громадян з території Західних областей України за період з 10 жовтня 1944 р. по 15 вересня 1946 року евакуйовано до Польщі 272 544 сімей або 789 982 чоловік, з яких поляків – 746 993 чоловік, євреїв – 30 408, інших 12 581 чоловік (в більшості змішані шлюби та польські цигани). Залишилось неевакуйованими з числа тих, хто подав заяву, 29 211 сімей або 69 923 чоловіка, з них відмовились 6 455 сімей або 17 163 чоловіка, вибули з районів 3 610 сімей або 8 463 чоловіка, померло та засуджено 2 712 чоловік [30].

Роблячи підсумки евакуації поляків із західних областей України можна стверджувати, що вона була проведена головним чином силовими методами державних структур над сотнями тисяч людей та залишилася глибокою психологічною травмою в національній свідомості обох народів. Це дослідження

тільки окреслює кілька фактів трагічної сторінки в історії польського етносу в Україні. У подальшому необхідно поглибити дослідження теми, розглянути праці, які торкаються репресій інших народностей, що проживали на Україні в повоєнні роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні, 1917-1953. – У 2 кн. К.: Либідь, 1994. – Кн.2. Документи та матеріали. – 688 с; Винниченко І.Д. Україна 20-80-х: депортації, заслання, вислання. – К., 1994. – 126 с; Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: Монографія. – Донецьк, 2003. – 595 с; Чирко Б. Нацмен? Значить ворог // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 9-11; Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні. – К., 1990. – 143 с; Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років. – К., 1993. – 351 с; Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття. – К.: Тетра, 2000. – 533 с.
2. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки в СРСР в Україні (кінець 1920-х 1950-ті рр.). – Донецьк, 2003. – С. 365-371.
3. Державний архів служби безпеки України (далі – ДАСБУ). – Ф. 42.- Спр. 56. – Арк. 3-5.
4. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 230. – Арк. 85-86.
5. Дзьобак В.В., Ільющин І.І., Кульчицький С.В. та ін. Організація Українських націоналістів і Українсько повстанська армія. – К., Наукова думка, 2005. – С. 307.
6. Мечник С. У вирі воєнного лихоліття. – Львів, 1992. – С. 78.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1691. – Арк. 1-5.
8. Пшепорська – Мащак І. Світами Зона. – 1995. – № 9. – С. 174.
9. ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 4-6.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1466. – Арк. 1-6, 35-36, 282.
11. ДАСБУ. – Ф. 42. – Спр. 59. – Арк. 1-9.
12. ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 445. – Арк. 45, 46.
13. Сергійчук В. Депортація поляків з України. – К., 1999. – С. 12, 22.
14. Депортації. Західні землі України кінця 30-х початку 50-х років. Т. 1. 1939-1945 / Відп. ред. Ю. Сливка. – Львів, 1998. – С. 268, 287-288.
15. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 892. – Арк. 165, 190.
16. Там само.
17. Там само. – Спр. 790. – Арк. 138-139.
18. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Книга перша. – К.: “Либідь”, 1994. – С. 239, 242.
19. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2610. – Арк. 191, 193.
20. Там само. – Спр. 261. – Арк. 34-35.
21. Там само. – Спр. 1411. – Арк. 19-20, 35-43.
22. Там само. – Спр. 1466. – Арк. 1-6, 35-36, 282.
23. Сергійчук В. Вказ. праця. – С. 12, 22.
24. Депортації. – С. 268, 287-288.
25. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1466. – Арк. 1-6, 35-36, 282.
26. Білас І.Г. Вказ. праця. – С. 242.
27. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1466. – Арк. 1-6, 35-36, 282.
28. Kochanowski Jerzy. Przesuniescie granic // Karta. – Warszawa, Fundacja osrodka Karta, 1994. – С. 67.
29. Буцко О.В. Украина и Польша: миграционные процессы 40-х годов. – К., 1997. – С. 70.
30. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2610. – Арк. 191, 193.